

treba da daju buduća znanstvena proučavanja jugoslavenske antroponimije na hrvatskosrpskom jezičnom području i takvoj pojavi moraju posvetiti posebnu pažnju.

Izuzimajući navedeni fenomen u Cazinskoj krajini, u dolini rijeke Rāmē i dolini rijeke Bīlē, a što ima svoj pandan i u jednom dijelu Imotske krajine, svi navedeni primjeri i komparacije dovode do zaključka *da su se muslimanska osobna imena orijentalnog porijekla potpuno prilagodila tvorbenom sustavu osobnih imena u našem jeziku, da ih naš jezik bez poteškoća modificira po svojim tvorbenim modelima i pravilima, pa ih zato u proučavanju naše antroponimije ne treba odvajati od ostalih osobnih imena koja postoje na hrvatskosrpskom jezičnom području.*

ŠIME STARČEVIĆ I FONOLOŠKI OPIS NOVOŠTOKAVSKIH NAGLASAKA

Zvonimir Junković

1. Kao javni radnik Šime nam je Starčević ostao u dosta neugodnoj uspomeni: pripadao je onim »sitnijim duhovima« koji nisu shvatili pravi smisao borbe oko jezičnoga, kulturnoga i političkog jedinstva južnih Slavena u toku 19. stoljeća, napadajući podjednako oštro i pristaše Ljudevita Gaja, i sljedbenike Vuka Stefanovića Karadžića, i potpisnike Bečkoga dogovora.¹ Ne bismo, međutim, smjeli zaboraviti da njegova gramatika sadrži prvi suvisli opis novoštokavskih naglasaka.² Zasluga je Branka Drechslera Vodnika što je na tu činjenicu upozorio poznatoga akcentologa Stjepana Ivšića. Ovaj je sažeto prikazao Starčevićeve poglede u jednom od uglednih izdanja Jugoslavenske akademije, pa su oni postali pristupačni širem krugu stručnjaka. Njima su se obilno poslužili praški fonolozi pri razradi pretpostavke o prirodi prozodijskih obilježja u južnoslavenskim govorima.³ Na taj je način spašen od zaborava dragocjeni sud o vrijednosti jezičnih osobina o kojima se još i danas mnogo raspravlja. Pisac *Ričoslovice* nije značajan samo po tome što je razlikovao četiri naglasaka prije Karadžića i Đure Daničića: njegov je opis prozodijskih crta bolji, s fonološkoga gledišta, od opisâ u većini suvremenih gramatika.

¹ Lj. Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*, Zagreb, 1965, str. 34—37, 51, 55.

² NOVA RICOSLOVICA ILIRISKA VOJNICSKOJ MLADOSTI KRAJICSNOJ POKLOJNENA TRUDOM I NASTOJANJEM SHIME STARCSEVICHJA XUPNIKA OD NOVOGA U U LICU U TARSTU 1812.

³ S. Ivšić, *Akcentat u Gramatici Ignjata Alojzije Brlića, Rad JAZU* 144, str. 67—68, bilj. 3. R. Jakobson, *Die Betonung und ihre Rolle in der Wort- und Syntagmaphonologie*, TCLP 4, str. 164 i sl. N. S. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Pariz, 1957, str. 211, 227-228.

2. Svoje »glasove« (naglaske) opisuje Starčević ovako: (a) »posve kratak« — *pas, nebo*; (b) »malo uzdignut pak brzo spušan« — *govôriti, grihôta*; (c) »malo potegnuto na dulje« — *pitâm, vèžëm*; (d) »posve rastegnuto« — *vézati, písati*. Vidi se da (b) i (d) odgovaraju naglascima koje danas zovemo uzlaznim: *govôriti* = *govòriti*, *vézati* = *vèzati*; (a) odgovara naglašenoj i nenaglašenoj kračini: *nebo* = *nèbo*, (c) naglašenoj i nenaglašenoj dužini: *vèžëm* = *vêžëm*. U riječima kao *nebo*, *vežëm* razlika je između početnoga i nepočetnog sloga vrlo izrazita s obzirom na silinu i visinu. Starčević je, osim toga, znao da su neki pisci tu razliku označavali dvostručnjem suglasnika, *nebbo* = *nèbo*, *bogatti* = *bogütî*. Značajno je, međutim, da on takvo pisanje nije htio usvojiti. Njegov se stav fonetski ne da opravdati, ali je fonološki razumljiv: kad su posrijedi naglasci (a) i (c), silina je u novoštokavskim govorima uvijek vezana uz početni slog — oblici kao *bogütî* ili *bogüti* nisu mogući. Takva je silina, prema tome, zalihosna, može se pretkazati, pa zato Starčević nema za nju »nikakva biliga«. Poznato je da su Karadžić i Daničić upotrebljavali isti znak za silazni naglasak i dužinu, a za njima se poveo i Tomo Maretić u velikoj *Gramatici*: *vèžëm*. Starčević je dosljedniji, jer primjenjuje načelo zalihosti i na kratke slogove.

3. Pražani su smatrali da Starčevićev opis potvrđuje njihovu pretpostavku prema kojoj u istom sustavu ne mogu supostojati opreke po trajanju i slobodan naglasak.⁴ U novoštokavskim bismo govorima imali, prema Romanu Jakobsonu, opreku *kratki* — *dugi, pas* (päs) — *pa:s* (päs), i *tonski neobilježeni* — *tonski obilježeni* (uzlazni), gen. jd. *bora* (böra) — nom. jd. *bôra*, dat. *da:ru* (dâru) — lok. *dâ:ru* (dâru). Naglasak bi bio vezan uz uzlazni, obilježeni ton ili uz početni slog kad u riječi takva tona nema. Mjesto se naglasaka daje, prema tome, u svim slučajevima pretkazati — naglasna sloboda ne postoji. Vezu je između Starčevićeva i Jakobsonova bilježenja lako uspostaviti. Neuzlazna kračina ostaje u oba pisca bez posebne oznake: *pas, nebo*; gravis i dvotočka označuju neuzlaznu dužinu: *pitâm* = *pi:ta:m*, *vèžëm* = *ve:že:m*; cirkumfleks i gravis stoje za uzlaznu kračinu: *govôriti* = *govòriti*, *tolikò* = *toliko*; *grihôta* = *grihòta*. Akut odgovara spoju dužine i uzlaznosti: *vézati* = *vè:zati*, *písati* = *pi:sati*. Jedino bi neslaganje bilo u tome što Starčević smatra da je razlika između (c) i (d) u trajanju: »malo potegnuto na dulje« — »posve rastegnuto«, a Jakobson vidi u tom slučaju tonsku razliku.

4. Današnji nazivi za književne naglaske slažu se s Jakobsonovim tumačenjem: (a) kratkosilazni, (b) kratkouzlazni, (c) dugosilazni, (d) dugouzlazni. Ali ti su nazivi dogovorni, a ne opisni. Postoji, kao što je poznato, i čitav niz drugih imena: (a) jaki kratki, brzi, oštri, visoki . . . , (b) slabi kratki, spori.

⁴ Pretpostavka je u početku smatrana zakonom a kasnije vjerojatnošću, usp. Jakobson, *Typological Studies and their Contribution to Historical Comparative Linguistics. Proceedings of the VIIIth international Congress of Linguists, Oslo, 1958*, str. 17--25.

blagi, duboki . . . , (c) jaki dugi, silazni, snažni . . . , (d) slabi dugi, uzlazni, visoki . . . Zbrka u nazivlju posljedica je fonetske složenosti. Naglasci su (a) i (c) jaki i jednoslogi: sva je sila i visina usredotočena na jednom samoglasniku. Naziv »silazni« fonetski je ispravan samo onda kad je u pitanju dugi slog: *dâru*. Kratki se naglasak, naprotiv, obično svodi na udar (iktus), a u stannovitim prilikama zna biti čak i malo uzlazan. Zato nije loše zvati jakim kratkim, posve kratkim, brzim, oštrim ili visokim naglasak u riječima *pās, nēbo, bōra*. Naglasci su (b) i (d) slabi i dvoslogi: razlika je između prvoga i drugoga sloga u primjerima kao *bōra* neznatna i po silini i po visini. I tu se o melodiji može govoriti nedvosmisleno samo kad je posrijedi dužina: ton je uzlazan u riječima kao *rādu, vézati*. Uzlaznost na kraćinama: *bōra, govōriti*, fonetski je sumnjiva, te nije sigurno da je bolje zvati takav naglasak kratkouzlaznim nego slabim kratkim, sporim, blagim ili dubokim. Opravdati se može i to što Starčević vidi razliku između (c) i (d) u trajanju: *dâru* — *dâru*. I Maretić tvrdi da *u* u *Lûka* nije tako dugo kao *u* u *rûka*.⁵

5. Iz navedenog proizlazi da se novoštokavski sustav ne mora obavezno opisati baš onako kako je to učinio Jakobson: nije očito da su tonske razlike fonološki bitne. Francuski slavist Paul Garde smatra da je kujiževni naglasak slobodan i da supostoji s oprekama po trajanju. U primjerima kao *bōra, dâru* fonološki je naglasak na prvom slogu: *b'ora, d'a:ru*, a u primjerima kao *bōra, dâru* na drugom: *bor'a, da:r'u*. Tonske su razlike, isto kao i one po silini, zalihosne: silazni ton i/ili jačina označuju mjesto naglasaka, a uzlazni ton i/ili slabina najavljuju da će se fonološki naglasak ostvariti u slijedećem slogu. Razlikovno je, dakle, samo mjesto naglasaka. Po tom tumačenju, novoštokavski su i staroštokavski govori fonološki jednaki: (a) *bōra = b'ora, nēbo = n'ebo*; (b) *bōra = borā = bor'a, govōriti = govoriti = govor'iti*; (c) *dâru = d'a:ru, vēžēm = v'e:že:m*; (d) *dâru = dārū = da:r'u, vézati = vězāti = ve:z'ati*. Time se dobro objašnjava zašto je broj prozodijskih mogućnosti u oba sustava jednak i zašto posljednji ili jedini slog novoštokavskih riječi ne može biti uzlazan: uzlaznost je samo odjek fonološkoga naglasaka što se ostvaruje u idućem slogu.⁶

6. Naglasak je isticanje, a ovo se ne svodi na silinu. Slogovi mogu biti istaknuti i drukčije: visinom i dužinom. Budući da je naglasak značajka riječi, odnosno cjeline koja sadrži riječ i klitike, isticanje može obuhvatiti i više slogova. Valja napomenuti i to da isticanje nije važno samo po sebi: važna je protivština između istaknutog i neistaknutog. U skladu s tim, mogli bismo ka-

⁵ *Gram. i stil.*, Zagreb, 1931, § 121. Za fonetsku prirodu štok. naglasaka usp. i S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb, 1970, str. 172—178. P. Ivić — I. Lehiste, Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 6. str. 31—72, 8. str. 75—118, 10. str. 55—94.

⁶ *L'accent*, Pariz, 1968, str. 150—154.

zati da je glavna razlika između naglasaka (a), (c) i (b), (d) u tome što su prvi »usredotočeni« a drugi »raspršeni«. Ako jedinicu isticanja označimo apostrofom i pretpostavimo da svaka naglasna cjelina sadrži dvije takve jedinice, sustav ćemo prikazati ovako:⁷ (a) *b''ora, n''ebo*; (b) *b'or'a, gov'or'iti*; (c) *d''a:ru* ili *d''aaru, v''e:že:m* ili *v''eežeem*; (d) *d'a:r'u* ili *da'ar'u, v'e:z'ai* ili *ve'ez'ati*.

7. Poznato je da starogrčki jezik posjeduje prozodijske crte slične našima: pomični naglasak, opreke po trajanju, tonske razlike. Zanimljivo je kako su grčki pisci te crte bilježili. Riječ je *geraron* naglašena na posljednjem slogu, što se obično označava ovako: *gerarón*. Postoje, međutim, i oblici *geráron* i *géráron*, gdje se oznaka za naglasak ne nalazi na istaknutom slogu: u prvom je slučaju označen slog neposredno ispred istaknutog dijela, a u drugom su označeni svi neistaknuti dijelovi riječi. Iz tih se primjera jasno vidi da su Grci smatrali bitnim odnos između istaknutog i neistaknutog. Riječ je shvaćena kao slijed koju naglasak dijeli na dvije dionice. Zato naglasak može u pismu stajati i na suglasniku: pored *lygrá* dolazi i *lyg'ra*. Tu je očito da oznaka za naglasak ukazuje na granicu — tonski prijelom, njem. *Tonbruch*.⁸

8. Na osnovi izloženog čini nam se nužnim razlikovati prozodijsku granicu od prozodijske pogranične postaje, carinarnice ili mitnice. Granica je netvarna, a može biti vanjska ili unutarnja — nju ćemo zvati akcentom. Neki jezici, kao češki, imaju samo vanjske granice, nepomični akcenat. Te granice odvajaju jednu riječ od druge. Drugi jezici, kao starogrčki, imaju i unutarnje granice, pomični akcenat. Te granice dijele riječ na dva pojasa, početni i završni — *gera/ron*. Završni je pojas obavezan, a početni može izostati — *kóraka* = /*koraka*. Kad svi slogovi pripadaju završnom pojasu, granica postaje vanjska kao u češkom — *r'ukami* = /*rukami*. Prozodijske su mitnice tvarne, izražene isticanjem — njih ćemo zvati naglascima. One ukazuju na prisutnost granice, ali nisu njeno opredmećenje: granica se i mitnica ne ostvaruju na istom mjestu. Grafički naglasci u grčkim primjerima mogu se protumačiti ovako: *lygrá* — mitnica je u neposrednoj blizini granice; *gerarón* — mitnica je iza granice, na početku završnoga pojasa; *geráron* — mitnica je ispred granice, na kraju početnoga pojasa; *géráron* — postoje dvije mitnice i obje se nalaze u početnom pojasu. U svim je navedenim primjerima akcenat isti: granica odvajaju posljednji slog od ostalih.

9. Vratimo se sada novoštokavskom prozodijskom sustavu. Bilježenje predloženo u t. 6 ističe činjenicu da svaka riječ sadrži dvije mitnice; jedna se ostvaruje u posljednjoj točki početnoga pojasa, dakle prije granice, a druga u

⁷ Z. Junković, »La fonction contrastive et l'accentuation du serbo-croate«, *La linguistique*, 2 (1968), str. 49—60. »Naglasak na proklitici«, *Jezik*, 13, str. 4—14.

⁸ P. Kiparsky, A propos de l'histoire de l'accentuation grecque«, *Langages*, 8, str. 75—76.

prvoj točki završnoga pojasa, dakle nakon granice: (b) *b'o/r'a, gov'o/r'iti*; (d) *da'al'ru, ve'e/z'ati*. Ako riječ sadrži samo obavezni, završni pojas, obje se mitnice nalaze u prvoj točki toga pojasa: (a) */b'ora, /n'ebo*; (c) */d'aaru, /v'eežeem*. Granica je tada vanjska, odvaja danu riječ od prethodne. Rješenje koje predlaže Garde (t. 5) moglo bi se izraziti ovako: mitnica na početku završnoga pojasa smatra se bitnom, a mitnica na kraju početnoga pojasa nebitnom. Zato se bilježi samo prva: (a) */b'ora, /n'ebo*; (b) *bo/r'a, gov'o/r'iti*; (c) */d'a:ru, /v'e:že:m*; (d) *da:/r'u, ve:/z'ati*. Jakobson pretpostavlja, naprotiv, da je važna mitnica na kraju početnoga pojasa i da je glavno sredstvo za isticanje ton (t. 3): (a) */bora, /nebo*; (b) *bò/ra, govò/riti*; (c) */da:ru, /ve:že:m*; (d) *dâ:/ru, vè:/zati*.

10. Starčević je po svojim shvaćanjima vrlo blizak Jakobsonu (t. 3). Njegova četiri »glasa« zapravo su četiri vrste slogova. Slogovi se (a) i (c) odlikuju time što njihov broj u sklopu jedne riječi nije ograničen: (a) *nebo, jezero, uspomena*; (c) *vèžem*, gen. mn. *nàgrādà* (= *nâgrādâ*). Za te ćemo slogove reći da su prozodijski neobilježeni. Slogovi su (b) i (d), naprotiv, prozodijski obilježeni, jer ista riječ može imati u svom sastavu tek jedan takav slog: (b) *govôriti, grihôta*, adj. *tolikò*; (d) *kârati, vézati, písati*. Neobilježeni slogovi razlikuju se po trajanju: (a) »posve kratak« — (c) »malo potegnuto na duglje«, a to vrijedi i za obilježene: (b) »malo uzdignuto pak brzo spuštano« — (d) »posve rastegnuto«. Tu su, dakle, posrijedi samoglasničke fonematske opreke, a ne prozodijske protivštine. Dužina u štokavskim govorima ne obilježuje ni kraj početnoga pojasa ni početak završnog: ona nije isticanje značajno za naglasak. Ako Starčevićovo sintetičko bilježenje, u kojem su pomiješane fonematske i prozodijske osobine, zamijenimo analitičkim, te ako prozodijski obilježeni slog označimo u svim primjerima cirkumfleksom, dobivamo ovakvu sliku: (a) */bora, /nebo*; (b) *bò/ra, govò/riti*; (c) */da:ru, /ve:že:m*; (d) *dâ:/ru, vè:/zati*. Starčević, isto kao i Jakobson, označuje samo mitnicu na kraju početnoga pojasa. Razlika je tek u tome što pisac *Ričoslovice* ne daje jasne podatke o zvukovnoj naravi te mitnice: naziv za (b) ukazuje na ton, a naziv za (d) na vrlo izrazitu dužinu. Bitno je, međutim, da oba pisca smatraju riječi kao *nebo, vežem* cjelinama bez naglaska zato što u njima nema početnoga pojasa.

11. Ovaj prikaz ne bi bio potpun kad ne bismo pokušali objasniti i sustav na kojem počivaju službene oznake za naglaske i njihova imena. U tu ćemo svrhu sintetički način bilježenja zamijeniti analitičkim, kako smo to učinili i u Starčevićevu slučaju. Uzlaznost ćemo označiti akutom, silaznost gravisom: (a) */bòra, /nèbo*; (b) *bó/ra, govó/riti*; (c) */dâ:ru, /vè:že:m*; (d) *dá:/ru, vé:/zati*. U riječima što imaju oba pojasa, bilježi se mitnica prije granice, a u riječima s jednim pojansom bilježi se mitnica nakon granice. Prva je tonski uzlazna i

ukazuje na postojanje unutarnje granice; druga je tonski silazna i ukazuje na postojanje vanjske granice.⁹

12. Netom izloženi stavovi pomažu nam da jasnije uočimo razlike i sličnosti između pojedinih govora i čitavih narječja. Novoštokavski i staroštokavski sustav jednaki su po akcentu: /bora, bo/ra, /daara, daa/ra, a različiti po naglasku: b''ora — b'ora, b'or'a — bor'a, d''aara — d'aara, da'ar'a — daar'a. Staroštokavski sustav ne razlikuje fonetski mitnicu koja najavljuje unutarnju granicu od mitnice koja ukazuje na vanjsku granicu; osim toga, naglasak se u tom sustavu uvijek ostvaruje u prvoj točki završnoga pojasa. Većina kajkavskih i čakavskih govora ima naglasak jednak staroštokavskom, ali im je akcentat drukčiji. U tim govorima unutarnja granica ne dijeli samo riječ na slogove početnoga i završnoga pojasa; ona može odvojiti i more što pripadaju istom slogu: *vězem = ve'ežem*. U Slavoniji ima starinačkih štokavskih govora koji su po akcentu bliski čakavskom i kajkavskom, a po naglasku novoštokavskom: /b''ora, b'o/r'a, /d''aaru, da'a/r'u, ve''ežeem.

13. Dosadašnje pretpostavke o značajkama prozodijskoga sustava u književnom jeziku i u narječjima više su vodile računa o naglascima nego o akcentu. Raspravljalo se najčešće o tome koja se od postojećih mitnica može zanemariti u fonološkoj transkripciji i koje se zvukovno obilježje može izdvojiti kao bitno za tu mitnicu. U povijesti nauka o novoštokavskoj prozodiji Starčević zauzima počasno mjesto. Zahvaljujući izoštrenom jezičnom osjećaju, lički župnik dolazi do zaključaka koji se mogu mjeriti s postignućima vrhunskih teoretičara — praških fonologa i francuskih funkcionalista. Tu je činjenicu, mislim, valjalo istaći na stranicama ovoga časopisa, posvećenog kulturi hrvatskog književnog jezika.

O NAGLASKU VLASTITIH IMENA IZ KLASIČNIH JEZIKA

Domagoj Grečl

Klasični jezici, grčki i latinski, odigrali su u povijesti razvoja suvremenih jezika veliku ulogu. Mnoge riječi antičkoga podrijetla ušle su u standard manje-više svih modernih kulturnih jezika. Riječi grčkoga i latinskog podrijetla ne samo da su gotove ušle u današnje jezike nego se još uvijek stvaraju po antičkome uzoru nove riječi. S druge strane grčka i rimska mitologija i povijest izvor su novovjeke europske i izvaneuropske kulture, te su mnoga

⁹ Takav bi sustav bio u skladu s gledištima Miroslava Kravara i Pavla Ivića, usp. *Jezik*, 22, str. 48—49.